

Hanna Mathilde Welde Solsvik

Tilbakefall til kriminalitet

En kvalitativ studie av kriminalomsorgens rehabiliterende effekt

Bacheloroppgave i Sosiologi

Veileder: Jorunn Kaasa

Mai 2020

Hanna Mathilde Welde Solsvik

Tilbakefall til kriminalitet

En kvalitativ studie av kriminalomsorgens
rehabiliterende effekt

Bacheloroppgave i Sosiologi
Veileder: Jorunn Kaasa
Mai 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for sosiologi og statsvitenskap

Kunnskap for en bedre verden

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1. <i>Aktualitet og bakgrunn</i>	1
1.2. <i>Oppgavens struktur</i>	2
2. Teori	2
2.1. Begrepsavklaring	2
2.1.1. «Rehabilitering»	2
2.1.2. «Tilbakefall til fengsel»	2
2.2. Teoretisk perspektiv	3
2.2.1. <i>Straffens fire begrunnelser</i>	3
2.2.2. <i>Stigma</i>	3
2.2.3. <i>Rasjonell valgteori</i>	4
2.2.4. <i>Habitus og felt</i>	5
2.2.5. <i>Tidligere forskning</i>	6
3. Data og metode	7
3.1. <i>Valg av metode: dokumentstudie</i>	7
3.2. <i>Metodisk fremgangsmåte</i>	7
3.3. <i>Datagrunnlag</i>	8
3.4. <i>Datas kvalitet</i>	8
4. Analyse	9
4.1. <i>Oppvekst og barndom</i>	9
4.2. <i>Rehabilitering i fengsel</i>	10
4.3. <i>Jobb og økonomi</i>	13
4.4. <i>Nettverk</i>	14
5. Drøfting	15
5.1. <i>Begrensninger i data</i>	17
5.2. <i>Videre forskning</i>	17
6. Litteraturliste	18

1. Innledning

Tema for denne oppgaven er tilbakefall til fengsel. Jeg vil undersøke hvordan den norske kriminalomsorgen hjelper innsatte til å bli lovlydige samfunnsborgere etter soning, og hvorfor noen faller tilbake til kriminalitet etter å ha sonet en eller flere fengselsstraffer.

Rehabiliteringens effekt i norske fengsler måles ofte kvanitativt i antall tilbakefall til kriminalitet og fengsel etter løslatelse. Men å kvalitativt undersøke innsattes erfaringer med og opplevelser av rehabiliteringen kan gi oss svar på hvorfor noen sliter med å tilpasse seg livet etter soning.

Kriminalomsorgens mandat er at innsatte skal være bedre rustet til å takle livet når de løslattes enn de var da de ble fengslet (Kriminalomsorgen, u.å.). Et sosiologisk blikk på rehabilitering og tilbakefall er nyttig, da det kan hjelpe oss å identifisere hvilke faktorer som medvirker til at noen stadig faller tilbake i fengsel. Da kan vi bedre vite hvordan det kan forhindres og forebygges, og hvordan innsatte kan lære å mestre livet på utsiden av murene.

Problemstillingen for oppgaven er: *Hvilke faktorer har innvirkning på tilbakefall til fengsel?*

1.1. Aktualitet og bakgrunn

I 2010 ble rapporten «Retur - en nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalomsorgen» (Baldursson, Graunbøl, Gudmundsdottir, Kielstrup, Krantz, Kristoffersen, Linstén, Muiluvuori, Tyni, 2010) publisert. Den tok for seg andelen tilbakefall til fengsel i de nordiske landene. Norge fikk internasjonal oppmerksomhet for sine lave 20 prosent, mot resten av de nordiske landene som hadde en tilbakefallsprosent på mellom 24 og 31. Det norske resultatet ble senere kritisert for å være misvisende, ettersom tallet kun viser den totale andelen tilbakefall, og ikke tar høyde for straffereaksjoner i de ulike landene, samt utsatte grupper. I Norge dømmes flere førstegangsforbrytere enn i resten av Norden, og denne gruppen har lavere risiko for tilbakefall til fengsel enn andre (Husøy & Præsttun, 2012). Det kan for eksempel være mennesker som har kjørt for fort, og ikke er tilbøyelige for å begå flere lovbrudd i fremtiden. Andre grupper i Norge har en tilbakefallsprosent på opptil 75 (Husøy & Præsttun, 2012). Derfor er et fokus på tilbakefall til fengsel viktig i norsk kontekst for å understreke at Norge ikke er i mål når det gjelder rehabilitering av innsatte i norske fengsler.

1.2. Oppgavens struktur

Jeg vil først redegjøre for det teoretiske grunnlaget jeg bygger drøftingen min på, deretter forteller jeg om metode og data, og begrunnelser for metodevalgene mine. I analysedelen vil jeg analysere datamaterialet mitt opp mot tre underproblemstillinger. Så vil jeg i drøftingsdelen drøfte funnene fra analysen opp mot teoriene og tidligere forskning. Til slutt redegjør jeg for eventuelle begrensninger i datamaterialet og mine tanker om videre forskning på temaet.

Underproblemstillingene jeg skal benytte i analysen er:

UP 1: *Hvordan oppleves soning for innsatte?*

UP 2: *I hvilken grad er fengsel rehabiliterende?*

UP 3: *Hvordan forklarer innsatte situasjonen de befinner seg i?*

2. Teori

I dette kapittelet vil jeg avklare min bruk av to sentrale begreper i oppgaven, så redegjøre for det teoretiske grunnlaget og den tidligere forskningen jeg bygger drøftingen på.

2.1. Begrepsavklaring

2.1.1. «Rehabilitering»

Den norske kriminalomsorgen har som mål at innsatte skal «bedre ut enn inn» (Kriminalomsorgen, u.å.). Innsatte skal få den hjelpen de trenger under soning for å ikke falle tilbake etter løslatelse. Det innebærer at de skal få hjelp til å skaffe seg arbeid, utdanning, bolig og et positivt nettverk innen de løslates (Kriminalomsorgen, u.å.a). I denne oppgaven vil begrepet rehabilitering brukes for å beskrive prosessen innsatte går gjennom under soning for å sikre at grunnlaget for økonomi og nettverk er bedre ved løslatelse enn da de ble fengslet, samt en holdningsendring som tilsier at de ser andre muligheter enn kriminalitet når de slipper ut.

2.1.2. «Tilbakefall til fengsel»

I følge SSB blir tilbakefall målt på forskjellige måter og gir dermed flere ulike resultater (SSB, 2013: s. 24). SSB definerer tilbakefall etter to krav. Det ene er at en tidligere siktet

person begår minst ett nytt lovbrudd, og det andre er at det nye lovbruddet har ført til ny siktelse. Bruken av «tilbakefall til fengsel» i denne oppgaven blir brukt for å beskrive at en person har sonet en eller flere fengselsstraffer, blitt løslatt, og så begått et nytt lovbrudd og havnet tilbake i fengsel igjen.

2.2. Teoretisk perspektiv

Her vil jeg presentere det teoretiske grunnlaget for drøftingen min av faktorer knyttet til tilbakefall til fengsel, og tidligere forskning på temaet.

2.2.1. Straffens fire begrunnelser

Schiefloe (2011) skriver om straffens fire begrunnelser (Schiefloe, 2011: s. 400-401), særlig brukt for å begrunne fengsel som straff. Den ene er hevn, eller gjengjeldelse. Det er ideen om at man «får som fortjent» om begår et lovbrudd, og handler om rettferdighet for fornærmede. Den andre er avskrekking, der hensikten er å avskrekke befolkningen fra å bryte loven. Det skjer ved at befolkningen er klar over hva som skjer dersom man bryter loven, og ønsker å unngå de konsekvensene. I tillegg skal straffen virke avskrekkende på lovbrøyteren slik at han ikke begår lovbrudd i fremtiden. Tanken i begge tilfeller er at det ikke skal lønne seg å være kriminell. Den tredje er rehabilitering. Med rehabilitering er hensikten at soningstiden skal bidra til å hindre fremtidig kriminalitet hos lovbrøyteren ved å endre holdninger og tankemønstre, og legge til rette for et liv fri for kriminalitet. Den fjerde er samfunnsbeskyttelse. Det innebærer at den innsatte er stengt inne og ikke utgjør en trussel for samfunnet den perioden han sitter i fengsel. I det norske rettsvesenet er det rehabiliteringen som vektlegges mest i begrunnelsen av fengselsstraff.

2.2.2. Stigma

Jeg vil ta i bruk teorien om stigma for å se på utfordringene innsatte kan ha med å tilpasse seg samfunnet og andre mennesker når de løslates fra fengsel.

Stigma ble introdusert i sosiologien av Goffman. Det beskrives som en tilskrevet posisjon et menneske har som gjør at han ikke blir sosialt akseptert av resten av befolkningen (Schiefloe, 2011: s. 205). Goffman var interessert i gapet mellom det han kalte «virtuell sosial identitet» og «faktisk sosial identitet». Det vil si, hva en person burde være og hva en person faktisk er (Ritzer, 2008: s. 242). Mennesker med et gap mellom disse to identitetene er stigmatiserte, og

stigma fokuserer på dramaturgien mellom den stigmatiserte og «den normale», eller den ikke-stigmatiserte.

Goffman skilte mellom diskreditert stigma og vanærende (eng. discreditable) stigma (Ritzer, 2008: s. 242). Det er henholdsvis stigmaer som er synlig for andre og usynlige stigmaer som personen kan velge å skjule. Eksempler på diskrediterte stigmaer er kjønn, fysisk funksjonshemming og nasjonalt opphav. Eksempler på vanærende stigmaer er psykisk lidelse, HIV-infeksjon og seksuell legning (Andel, Chaudoir & Earnshaw, 2013). For mennesker med et diskreditert stigma er problemet å takle spenningen som oppstår ved at andre vet om egenskapene som er grunn til stigmatiseringen. For mennesker med et vanærende stigma er problemet å aktivt sørge for at andre ikke vet om de usynlige stigmatiserende egenskapene (Ritzer, 2008: s. 242). En tidligere innsatt vil måtte forholde seg til det stigmaet en fengselsstraff innebærer, og forsøke å skjule det for andre. På den måten kan en fengselsdom falle inn under vanærende stigma.

2.2.3. Rasjonell valgteori

Jeg vil bruke rasjonell valgteori for å undersøke hvorfor noen velger å være kriminelle fremfor å være lovlydige.

Den grunnleggende antakelsen i rasjonell valgteori er at mennesker er rasjonelle aktører som handler bevisst og intensjonelt mot bestemte mål. Hvilke mål man har og valgene man tar for å oppnå målene er bestemt av aktørens preferanser, verdier og ressurser (Friedman & Hechter, 1988: s. 202). Mennesker jobber mot mål som står i samsvar med de mulighetene og ressursene de har. Men i følge Friedman og Hechter (1988) er det ikke bare intensjon som styrer aktørene, begrensninger spiller også en rolle. Disse begrensningene har to opphav. Den ene er mangel på ressurser (Friedman & Hechter, 1988: s. 202). Aktører vurderer kostnad og nytte når de setter seg mål. Dersom man ikke har tilstrekkelige ressurser til å oppnå et mål vil kostnadene bli større enn nytten, og det vil hindre aktøren i å velge bestemte mål. Den andre begrensningen er sosiale institusjoner (Friedman & Hechter, 1988: s. 202). Det handler om at samfunnets institusjoner legger begrensninger på aktører til å ta fullstendig frie valg. Lover, normer og regler satt av staten, skolen, familien, arbeidsplassen og andre arenaer i menneskers liv legger føringer for graden av frihet mennesker har i valgene sine. Teorien forklarer menneskers mål og handlinger på aktørnivå med tanke på preferanser og verdier, men også på strukturnivå med tanke på institusjonelle føringer og begrensninger. Dersom å begå en kriminell handling oppfattes som mer lønnsomt enn å la være, vil en person velge å

gjøre det. Hvis det å rane en butikk virker som den eneste måten å skaffe penger på, og alternativet er å være fattig, vil ranet fremstå som det beste alternativet av de to om man har et stort behov for penger.

2.2.4. Habitus og felt

Jeg vil bruke teorien om habitus og felt for å undersøke hva som gjør et menneske disponert for å begå lovbrudd gjentatte ganger, og hvor mye nettverk har å si for dette.

Bourdieu teori om habitus handler om individets tillærte disposisjoner, som smak, holdninger og atferd, og hvordan disse påvirker dets posisjon i det sosiale rom og valgene det tar (Ritzer, 2008: s. 86). Schiefloe beskriver det som et menneskes «kulturelle livsrom» (Schiefloe, 2011: 259). Bourdieu mente at man oppnår den habitusen man har ved å befinne seg i en bestemt sosial posisjon over tid (Ritzer, 2008: s. 405). Inntrykk, verdier og erfaringer er med på å forme hvordan en opplever verden og hvilke valg en tar i ulike situasjoner. Habitus er på den måten en aktørorientert teori.

Power skiller mellom primær og sekundær habitus, der den primære er den du tilegner deg i oppveksten, og den sekundære er den du tilegner deg senere i livet (Power, 1999: s. 49). Den primære habitusen er inntrykkene og erfaringene man får tidlig i livet, og som er med på å påvirke en persons preferanser og holdninger fra begynnelsen av. Den primære habitusen er derfor mer integrert i individet enn den sekundære habitusen er.

Men Bourdieu også interessert i hvordan det individuelle blir påvirket av det strukturelle i samfunnet (Mahar & Wilkes, 2006: s. 221-222). Habitus er knyttet til ens økonomiske og sosiale kapital, og er med på å avgjøre hvilken sosiale posisjon en innehar. De som tilhører samme sosiale posisjon i samfunnets har tilnærmet lik habitus, i følge Bourdieu. På den måten er habitus også en strukturorientert teori, et kollektivt fenomen (Ritzer, 2008: s. 405). Det er denne sosiale posisjonen Bourdieu kalte felt. Felt er en betegnelse på rommet for sosial interaksjon, konflikt og konkurranse (Mahar & Wilkes, 2006: s. 222). Bourdieu mente at samfunnet er et system av flere felt. Disse feltene er autonome, men eksisterer i relasjon til hverandre (Mahar & Wilkes, 2006: s. 222). Disse relasjonene kan brukes for å se på klassetilhørighet, maktstrukturer og individets plass i samfunnet.

Med habitus kan vi prøve å forstå hvilke indre og institusjonelle faktorer som gjør at et menneske begår kriminelle handlinger, og hva som gjør det vanskelig å bryte ut av en livsstil preget av kriminalitet.

2.2.5. Tidligere forskning

Her vil jeg presentere tidligere forskning på fengsel, rehabilitering og tilbakefall. Det finnes ikke mye empirisk forskning på tilbakefall og årsaker til tilbakefall til fengsel i Norge

Statistisk Sentralbyrå har publisert en rekke kvantitative oversikter over tilbakefall. I artikkelen «Å måle gjentatt kriminalitet – hvem, hva og når?» (2013) skriver Andersen og Skardhamar om tilbakefallsstatistikken i Norge. De skiller mellom tre ulike typer tilbakefall; ny-siktelse, ny dom og ubetinget fengselsstraff eller forvaring (Andersen & Skardhamar, 2013: s. 26). I sistnevnte kategori var det ett år etter løslatelse 10 prosent som falt tilbake i fengsel. Tallet økte til 21 prosent fire år etter løslatelse (Andersen & Skardhamar, 2013: s. 26). Oversikter over tilbakefall til fengsel er nyttig når man undersøker tilbakefallstendenser. Det kan gi en indikasjon på hvor godt rehabiliteringen og tiltakene i kriminalomsorgen fungerer for å hindre mennesker i å falle tilbake. Men denne oppgaven er kvalitativ, og statistikk vil derfor ikke vektlegges som del av forskningen.

Kristin Bølgen Bronebakk skriver i «Frihet og fordommer» om *normaliseringsprinsippet* (Bronebakk, 2012: s. 173). Normaliseringsprinsippet handler om at fengselet skal simulere verden utenfor, slik at de innsatte kan lære å tilpasse seg det livet som venter på dem etter soning. Straffen skal være frihetsberøvelse, og utenom det skal ikke fengsel være unødvendig tyngende for innsatte (Bronebakk, 2012: s. 173). Hun skriver om hva normaliseringsprinsippet er og hva det burde være i praksis, og om hvordan det praktiseres (eller ikke praktiseres) i dagens norske kriminalomsorg. Hun presiserer at normaliseringen ikke handler om å gjøre innsatte «normale», men heller at de skal ha samme mulighet til personlig utvikling som andre borgere (Bronebakk, 2012: s. 176). En begrunnelse for å praktisere normaliseringsprinsippet er at det forebygger ny kriminalitet. Å minske forskjellene mellom livet utenfor og bak murene gjør at tilpasning etter løslatelse er lettere. I tillegg poengterer hun at følelsen av avstand mellom innsatte og andre mennesker kan skade de innsattes følelse av egen verdi (Bronebakk, 2012: s. 184).

3. Data og metode

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for metodevalg, fremgangsmåte, datagrunnlaget mitt og kvalitetsindikatorer jeg har tatt i betraktning i forskningsprosessen.

3.1. Valg av metode: dokumentstudie

I samfunnsforskning har man valget mellom kvalitativ og kvantitativ metode. Det jeg ønsket å undersøke i denne oppgaven krevde et blikk på enkeltpersoners opplevelser av kriminalitet og den norske kriminalomsorgen, noe som ikke ville vært mulig med en kvantitativ metode.

Dermed falt valget på kvalitativ metode, og dokumentstudie.

Det er flere grunner til at jeg valgte dokumentstudie som metode. Jeg ønsket å gjøre en kvalitativ studie av kriminalitet og tilbakefall, og valget sto mellom dokumentstudie, observasjonsstudie og intervjustudie. Ethiske hensyn knyttet til innsatte og mennesker som har falt utenfor i samfunnet gjorde at observasjons- og intervjustudie var utelukket, da anonymisering og andre etiske hensyn ville vært omfattende og tatt mer tid og jobb enn en bacheloroppgave tillater. Det var allikevel fortsatt viktig å ivareta deltakerne i dokumentarene, og gjengi deres historier på en nøytral og hensynsfull måte.

3.2. Metodisk fremgangsmåte

Jeg har gjort en kvalitativ dokumentstudie for å belyse temaene kriminalitet og tilbakefall. I en dokumentstudie bruker man dokumenter og eksisterende data som er produsert for andre formål enn forskning (Tjora, 2010: s. 144). I motsetning til intervju og observasjon er dokumentstudie lite påtrengende, ettersom forskningsobjektene ikke involveres direkte i forskningsprosjektet. Metoden jeg har brukt er induktiv, i at jeg har forsøkt å utvikle generelle sammenhenger ut fra enkelttilfeller (Tjora, 2019: s. 14). I tillegg til å være induktiv er metoden min også abduktiv. En abduktiv fremgangsmåte betyr at forskeren begynner i empirien, slik som i induksjon, men lar teorier og perspektiver spille en rolle i forkant av eller underveis i forskningsprosessen (Tjora, 2019: s. 14). Det har jeg gjort ved at jeg lette etter teorier som ville passe med tematikken, for så å samle inn datamateriale. Deretter brukte jeg teoriene som verktøy underveis i prosessen med å tolke datamaterialet og funnene mine. På den måten har teori spilt en aktiv rolle fra starten av.

3.3. Datagrunnlag

Jeg har gjort en dokumentanalyse av tre TV-dokumentarer produsert av NRK. En episode av «Helene sjekker inn» og to episoder av «Status Norge: Bak murene», som tar for seg henholdsvis Ullersmo avdeling i Romerike fengsel, Ila fengsel og Halden fengsel. I de tre dokumentarene får man se innsiden av fengslene og intervjuer med innsatte og ansatte. Jeg har transkribert de tre dokumentarene for å ha tilgjengelig og søkbar data underveis i analyseprosessen. De innsatte som ble intervjuet sonet dommer for blant annet vold, trusler, salg, oppbevaring og smugling av narkotika, drap, kidnapping, ransforsøk og ran.

Datagrunnlaget mitt er avgrenset til mannlige innsatte i fengsler med høyt sikkerhetsnivå.

3.4. Datas kvalitet

En viktig kvalitetsfaktor i samfunnsforskning er reliabilitet, som handler om pålitelighet i forskningen (Tjora, 2010: s. 176). I forskningsprosjekter ligger det ofte til grunn et personlig engasjement for temaet hos forskeren. Dette kan påvirke hvordan forskningen blir utført, hvilke aspekter ved temaet som vektlegges, og følgelig hva resultatet av forskningen blir. Ettersom jeg ikke har produsert datamaterialet selv har jeg ikke hatt noen påvirkning på dataen eller hva som blir sagt av deltakerne. Jeg har derimot en påvirkning på hvordan dataen fremstilles i oppgaven min, og i hvilke kontekster. Deltakernes uttalelser er derfor gjengitt i fullstendige sitater, i den grad det har vært hensiktsmessig.

Validitet handler forskningens gyldighet, hvorvidt man svarer på det man spør om (Tjora, 2010: s. 179). En måte å sikre gyldighet i resultatene sine er å være åpen om forskningspraksisen og redegjøre for prosessen som har ført til resultatene. Å benytte seg av annen relevant forskning er også en viktig faktor for gyldighet (Tjora, 2010: s. 179). Ved å være åpen om valgene man har satt i metodisk fremgangsmåte og om andre innspill man har tatt i bruk, får leseren mulighet til å ta stilling til forskningens og resultatenes kvalitet (Tjora, 2019: s. 81).

Generalisering er i større eller mindre grad alltid et mål i samfunnsforskning (Tjora, 2010: s. 180). Det handler om hvorvidt resultatene i et forskningsprosjekt kan være relevant utover de spesifikke tilfellene som er studert (Tjora, 2019: s. 79). Muligheten for generalisering i dette forskningsprosjektet er begrenset, da utvalget ikke er stort nok til å kunne si noe om den generelle befolkningen. I dokumentarene vises intervjuer med tilsammen ni innsatte, og disse

snakker ikke på vegne av Norges omkring 3000 innsatte. Funnene mine kan allikevel si noe om hvordan det er å være innsatt i norske fengsler.

4. Analyse

I dette kapittelet vil jeg analysere det innsamlede datamaterialet opp mot underproblemstillingene mine for å belyse temaet og svare på hovedproblemstillingen. Siden dataen min har mange deltakere har jeg vurdert at det ikke er hensiktsmessig å knytte navn til uttalelsene jeg siterer. Jeg har delt analysen inn i fire faktorer som brukes av innsatte og ansatte som forklaring på tilbakefall; oppvekst og barndom, rehabilitering i fengsel, jobb og økonomi, og nettverk. Underproblemstillingene er:

UP 1: *Hvordan oppleves soning for innsatte?*

UP 2: *I hvilken grad er fengsel rehabiliterende?*

UP 3: *Hvordan forklarer innsatte situasjonen de befinner seg i?*

4.1. Oppvekst og barndom

Barndom og oppvekst kan ofte gi en forklaring på hvorfor mennesker blir som de blir. Noen innsatte fortalte om en oppvekst preget av lite omsorg, at de hadde vært inn og ut av barnevernsinstitusjoner og at de startet tidlig å ruse seg. En innsatt i Romerike fengsel på avdeling Ullersmo forteller:

Nei, det startet veldig enkelt. Det starta med en joint. Fra å røyke joint til å deale joint. Til å prøve å være konge. Det gikk veldig fort. Fra 10-11 år til å være 20 år her jeg sitter, hvis jeg tenker tilbake så gikk det fort. Det var mange valg jeg ikke ... Hvis jeg kunne gått tilbake så hadde jeg valgt annerledes. Det var en tøff oppvekst, jeg husker det. Jeg bodde i barnevernet fra da jeg var ni år. Jeg rømte hele tiden (NRK, 2016).

Den innsatte forteller om en tidlig start på kriminalitet, og om valgene han tok da han var yngre som har ført til der han er i dag. Han beskriver prosessen med flere ledd, der han først røyket, så solgte og så «prøvde å være konge». Det kan ses på som «å stige i gradene» i en kriminell karriere. Når en begynner den kriminelle karrieren som 10-åring kan det tenkes at man mister muligheten til å gjøre som andre 10-åringer, og å leve en normal barndom. En innsatt i Halden fengsel forteller også om en tidlig start med rus og kriminalitet:

Begynte da jeg var sånn 15-16 å ruse meg på hasj, og drikke litt. Ble avhengig av heroin, også havna jeg her etter hvert. Det har jo vært mye negative ting i livet og sånn. Broren min daua av overdose og sånne ting. Det hjalp ikke så mye, det heller. Det er ikke noen unnskyldning å si at på grunn av at broren min daua så skal jeg ruse meg og liksom, det var en helt idiotisk ting. Men det var sånn det ble. Man tenker ikke alltid så smart (NRK, 2012a).

Felles for de to innsatte er den unge alderen de begynte å ruse seg i. De sier ingenting om at de var del av et rusvennlig miljø. Men det kan tenkes at de har hatt mennesker rundt seg som har oppfordret til eller bidratt til bruk av rus og alkohol, ettersom det å skaffe seg rusmidler på egenhånd i en alder av 10 og 15 kan være vanskelig. Barn og ungdommer er lett påvirkelige, og dersom man allerede kommer fra et hjem med lite omsorg eller bor i en barnevernsinstitusjon kan man være mer tilbøyelig til å prøve ting som vil gi innpass i et miljø.

4.2. Rehabilitering i fengsel

For å undersøke hvorvidt rehabiliteringen fungerer i norske fengsler, ønsker jeg å se på ansattes og innsattes tanker om rehabiliteringen.

Vår jobb i [rehabiliterings-]programmene vil nesten være å være bussjåfører som styrer i en retning, men hva de vil sitte igjen med er jo.. Det er deres oppgave å gjøre noe med det de får presentert (NRK, 2012b).

Vi har de i aktivitet hver eneste dag. Og de jobber jo hos meg syv dager i uka. Hver eneste dag, syv ganger i uka, det er svært sjeldent at noen tar seg fri. Men til syvende og sist så er det det å fokusere på at de må ta ansvar for eget liv (NRK, 2012b).

Det sier to ansatte i Ila fengsel. De mener begge at ansvaret for at de innsatte skal bli bedre under fengselsoppholdet hviler på innsatte selv, men med veiledning og hjelp fra ansatte. De ansatte skal hjelpe til med blant annet arbeidstrening, utdanning, sosialhjelp og holdningsendring. Men til syvende og sist er det opp til innsatte å sørge for at de får noe ut av det fengselet tilbyr.

Innsatte må ha noe å bruke tiden sin på under soningen, og må forberedes på livet utenfor murene. En ansatt i Halden fengsel nevner viktigheten av aktivisering av innsatte for at de skal få noe ut av soningstiden:

Hvis vi ønsker trygghet for samfunnet, så må du gi innsatte påfyll og innhold. Du får tikkende bomber ut hvis du bare setter dem på en celle, ikke får noe som helst påvirkning i løpet av en dag (NRK, 2012a).

Det kom tydelig frem av de ansattes uttalelser at det er utfordringer forbundet med rehabiliteringen, og at den har varierte resultater. På spørsmål om hva den største utfordringen med å jobbe i fengsel er, svarer en lærer: «Det er å få gutta til å snu og få troen på seg selv, og skjønne at «dæven jeg kan dette, jeg klarer det»» (NRK, 2016). Men for at de innsatte skal ta ansvar for egen rehabilitering, må de være motiverte til å gjøre en endring. Mange har levd store deler av livene sine som kriminell og i fengsel, og mangler motivasjonen til og troen på at de kan bli lovlydige. En ansatt i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling beskriver utfordringene han opplever i møte med innsatte som har levd i kriminalitet eller i kriminalomsorgen i lang tid.

(...) jeg ble spytta på og slått ned. Det å jobbe i fengsel er til tider ganske tøft. Fordi de innsatte kan oppleve den situasjonen som er der og da ganske vanskelig, og mange løser da vanskelige ting med å utøve det eneste de kan (..), vold mot andre mennesker (NRK, 2016).

Også noen ansatte uttrykte tvil til at rehabiliteringen fungerer som den skal.

«Dessverre så er det ikke tvil om at det blir løslatt mange innsatte som er tikkende bomber når de blir løslatt. Men man kommer ikke i den posisjonen at man kan gjøre folk friske i fengsel. Det tror jeg er en ambisjon som vi ikke kan oppfylle» (NRK, 2016).

Det sier en ansatt i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling. Det tegner et bilde av kriminalomsorgens manglende evne til å hjelpe innsatte til å bedre seg under soning og å leve et lovlydig liv etter løslatelse. Han peker på at det er mange psykisk syke og lite ressurser i forhold til behovet. De manglende ressursene som blir trukket frem av flere ansatte er dårlig bemanning. Dårlig bemanning gjør blant annet at de ansatte ikke har tid til å omgås innsatte i fellesarealene, og de innsatte blir overlatt til seg selv på «fritiden» i fengselet.

En annen utfordring ved rehabiliteringen blir nevnt av en ansatt i Ila fengsel. Han sier: «Du står ikke utenfor Vinmonopolet i den perioden du sitter på Ila. Har du sedlighetsproblematikk, du møter ikke barn her. Du ser de ikke» (NRK, 2012b). I tillegg sier han:

Her blir du vekket når du skal på jobb, her er du i situasjonen hvis du blir sint nok, så kommer det noen og fjerner deg fra situasjonen. Så du lever på en måte veldig beskytta her (...) (NRK, 2012b).

Han mener det setter grenser for hvor godt man kan vite at en innsatt er rehabilitert og klar for livet på utsiden. At innsatte oppfører seg bra og viser at de er motivert til å leve lovlydig etter soningen kan gi ansatte en indikasjon på om en innsatt er godt forberedt til løslatelse eller ikke. Men denne ansatte viser bekymring for de situasjonene som ikke oppstår i fengsel, og de utfordringene innsatte ikke møter så lenge de sitter inne, men som de vil komme til å møte når de slipper ut. De kan tilegne seg kunnskap, trenes i et yrke, og endre holdninger gjennom rehabiliteringsprogrammene. Men for noen innsatte vil fengsel fungere som skjermende for de største indre utfordringene, som rusavhengighet, voldelige tendenser og pedofili. Det kan gjøre at eksponeringen for disse tingene blir mye å takle på egenhånd når man slipper ut av fengsel etter en lang dom.

De innsatte uttrykte også at det fantes utfordringer og problemer med rehabiliteringen i fengselet. En innsatt i Romerike fengsel avdeling Ullersmo mente at å sitte i fengsel gjør en mer kriminell, og fortalte at han tidligere har sluppet ut av fengsel og havnet tilbake i kriminalitet med det samme.

Hver gang jeg har sluppet ut, så har jeg liksom tatt søppelsekken min eller bagen min, også har jeg begynt akkurat der jeg slapp da jeg var fengsla. Ordnet meg stoff og en ryggsekk full av verktøy og vært helt idiot. Og de siste fem årene har jeg hatt voldsdommer egentlig, mer eller mindre (NRK, 2016).

I hver av de tre dokumentarene var det én innsatt som havnet i trøbbel på grunn av dårlig oppførsel. Det gjaldt å ruse seg, slåssing med andre innsatte og dårlig oppførsel på arbeidstreningen. Før disse hendelsene snakket samtlige innsatte om et sterkt ønske om å endre seg til det bedre og oppføre seg bra under soningen. En av mennene skulle bli far, og hadde det som en viktig motivator for å oppføre seg bra og få godkjent prøveløslatelse i tide

til datterens fødsel. Når en så stor livshendelse ikke er hindring nok for å holde seg unna bråk under soningen tyder det på at det er snakk om dyptgående handlingsmønstre som er vanskelig å bryte.

4.3. Jobb og økonomi

Forrige dommen satt jeg inne 5 1/2 måned. Slapp ut etter to tredjedeler. Når jeg kom ut da så var det ikke noe penger på sosialen klart, ingenting. Jeg fikk 2300kr på 22 dager til husleie og mat. Det går jo ikke. Når du er kriminell fra før av, da er veien tilbake veldig kort. Denne gangen skal jeg ha jobb før jeg blir løslatt. Jeg har vært i møte med NAV og sosialkontoret her i fengselet. De har garantert at de skal hjelpe meg, så det ikke skal skje igjen. Det har skjedd fire ganger (NRK, 2012a).

Det sier en innsatt i Halden fengsel. Økonomi ble trukket frem av flere innsatte som en hindring for å leve lovlydig etter løslatelse. Mange innsatte er avhengige av å få hjelp under soning til å ha et økonomisk grunnlag å leve på når de slipper ut. Når de blir løslatt fra fengsel uten tilstrekkelig økonomi til å klare seg står de på mange måter uten valg til å komme seg på bena. Om man kjenner godt til hvordan man kan skaffe seg «kjappe penger» kan det virke mer lukrativt enn å prøve å klare seg på egenhånd med det lille man har. En innsatt i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling får spørsmål om han tror han vil klare å holde seg unna narkotika når han slipper ut. Til det svarer han "Ja. Det er det minste som jeg skal holde meg unna, det. Narkotika er ikke noe stress. Det som er stress er kjappe penger" (NRK, 2016). Han beskriver mangelen på penger og muligheten til å tjene penger fort som en større fristelse enn narkotika. Det viser hvor viktig det er for innsatte å ha noe å rutte med når de løslates.

Men penger i lommeboka ved løslatelse er ikke nok til å begynne å leve et lovlydig liv. Løslatte må ha jobb når de slipper ut for å ha en inntekt å leve på, og for å ha noe å gjøre i hverdagen som ikke driver dem mot kriminalitet. En jobb kan også gi dem følelsen av å være produktive og bidra til fellesskapet. Men arbeidssøkende straffedømte har ofte store hull i CV-en, og det kan være en hindring for å bli ansatt eller i det hele tatt vurdert av en arbeidsgiver. En innsatt på kjøkkentrening i Ila fengsel sier:

Ja, det er ikke bare å få seg jobb som kokk heller, for du har jo en fortid, sant. Man kommer fra en forvaringsdom, og det er jo ikke alle som vil ansette forvaringsdømte heller. Jeg ville heller kvia meg for å ansette noen som kommer rett fra Ila fengsel (NRK, 2012b).

Den innsatte er klar over utfordringene han har som arbeidssøker etter løslatelse. Han opplever at han ikke er ønsket på arbeidsmarkedet fordi han har sittet i fengsel. Å vite at man har hindringer man ikke kan gjøre noe med som arbeidssøker kan virke demotiverende når man prøver å gjøre en forandring. I fengselet kan de bevise for ansatte at de er motivert for å gjøre en god jobb, men den sjansen har de ikke med arbeidsgivere dersom arbeidsgiveren ikke er villig til å se forbi manglende erfaring og hull i CV-en. Det kan gjøre innsatte demotiverte i rehabiliteringsprosessen, da det kan føles som om den jobben de gjør i fengselet ikke er til noen nytte. Denne problematikken belyses i en samtale med en innsatt i arbeidstrening i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling (NRK, 2016):

Intervjuer: *"Men kan du ikke bare skjerpe deg?"*

Innsatt: *"Jo, jeg kan jo sikkert bare det, men det som er veldig vanskelig da, (...). Jeg får meg jo ikke noe jobb ute. Det er jo ingen som vil ansette meg som har vært tyv i mange år og som er kriminell og som har store rusproblemer. Folk ser bare det store hullet i CV-en, ikke sant".*

Intervjuer: *"Du må bevise da".*

Innsatt: *"Ja, men jeg får jo ikke en sjans til å gjøre det" (NRK, 2016).*

4.4. Nettverk

Innsatte mente også at nettverk er et viktig aspekt for hvor godt man klarer seg etter løslatelse. «Når du er i et sånt miljø og har vært det i ti år, så krysser du hele tiden nye grenser. Du veier jo dette opp mot deg selv, og føler at det er riktig etterhvert. At de menneskene fortjener det» (NRK, 2016). Det sier en innsatt i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling. Han rasjonaliserer en kriminell livsstil med at lang tid i et kriminelt miljø preger en, og at kriminalitet til slutt føles som det riktige. Dersom lovbrudd og kriminalitet er grunnlaget for ens sosiale nettverk i lang tid kan det være vanskelig å se mulighetene utenfor dette. I tillegg gjør lojaliteten til slike miljøer det vanskelig å bryte ut (NOU 2020:4), ettersom man sitter med kunnskap om miljøet.

«Sånn på internjustisen lager vi egne grupper av hvem som er venner og sånne ting, eller vi som er tettest på en måte» (NRK, 2016), sier en innsatt i Romerike fengsel på Ullersmo avdeling. Han forteller at innsatte skaper nettverk i fengselet, og han kaller disse nettverkene for «internjustisen». Det handler blant annet om hvem som er venner og hvem som har lov til å bruke kjøkkenet når, sier han. Nettverksbyggingen gjør at innsatte kan fungere som «gjenger» i fengselet, slik som de gjør på utsiden. Det kan gjøre fengselet til en grobunn for

videre kriminalitet, da innsatte får mulighet til å snakke om, dele erfaringer og planlegge kriminalitet for etter løslatelse. På den måten kan innsatte slippe ut av fengsel med et enda større kriminelt nettverk enn de hadde da de ble fengslet.

5. Drøfting

I dette kapitlet vil jeg drøfte funnene mine fra analysen opp mot teoriene og den tidligere forskningen jeg presenterte i teori-kapitlet. Hovedproblemstillingen for oppgaven er: *hvilke faktorer har innvirkning på tilbakefall til fengsel?*

Et liv med kriminalitet kan være et resultat av en oppvekst med lite omsorg. Det er i barndommen de disposisjonene Power kaller den primære habitusen setter seg hos et menneske (Power, 1999: s. 49). Dette kan være med på å forklare hvorfor rehabiliteringen er mindre effektiv hos noen. Inntrykkene, erfaringene og holdningene fra tidlig i livet sitter sterkere i et menneske enn de man tilegner seg senere i livet, den sekundære habitusen. De innsatte som begynte med rus i 10- og 15-års alderen har gjennom barndommen og ungdomstiden vært eksponert for kriminalitet, og det har påvirket og formet deres preferanser, livssyn, holdninger og atferd. Nettverket og strukturene man er en del av reflekteres i ens habitus (Power, 2015: s. 49). Man kan se på rehabiliteringen som et forsøk på å innføre en sekundær habitus som skal stille sterkere enn den primære. Det gjøres ved å lære innsatte ferdigheter og holdninger som skal erstatte de trekkene ved en person som får han til å leve et liv med kriminalitet. Påfyll og innhold, som en ansatt kalte det.

Nettverksbygging blant innsatte i fengsel kan forklares ved at de deler referanser og holdninger og dyrker det de har til felles, en kriminell fortid. Mennesker med en lang historie med kriminalitet kan ha mange av de samme disposisjonene og tilnærmet lik habitus. Om nettverkene er basert på felles erfaringer fra en kriminell fortid og positive holdninger til kriminalitet kan det skade effekten av rehabiliteringen.

Nettverksbyggingen kan også komme av at det ikke er rom for å stigmatisere hverandre i et fengsel, da alle sitter inne for å ha begått lovbrudd. Stigmatiseringen de opplever på utsiden, opplever de ikke fra andre innsatte. I tillegg trenger de ikke å takle spenningen av å holde den kriminelle fortiden skjult, slik de må utenfor fengselet. Innsatte har også begrensede muligheter for å opprettholde kontakten med venner og familie utenfor, med restriktive

besøktider og lite telefontid (Bronebakk, 2012: s. 188). Bronebakk siterer en fengselsleder som sier «den innsatte rekker å starte en krangel, men ikke å bli venner igjen» (Bronebakk, 2012: s. 188). Utfordringene med å opprettholde gode relasjoner utenfor fengselet kan gi innsatte behov for nye bekjente, som også kan være en grunn til at det bygges nettverk blant innsatte under soning.

I tråd med normaliseringsprinsippet skal innsatte forberedes på livet etter soning ved at fengselstilværelsen skal simulere samfunnet i den grad det er mulig. Innsatte får muligheten til å jobbe og utdanne seg under soning for at de skal være bedre rustet til å leve i samfunnet enn de var da de ble fengslet. Likevel fremkom det av dataen at det finnes begrensninger for hvor godt normaliseringsprinsippet kan fungere i praksis, da det er enkelte ting innsatte ikke eksponeres for under soning. Innsatte opplevde også at selv om de får muligheten til å jobbe og utdanne seg under soningen, vil det ikke ha noen verdi for tiden etter løslatelse, fordi de ikke er ønsket på arbeidsmarkedet.

Etter løslatelse kjenner tidligere innsatte på å ikke bli akseptert av samfunnet. Allerede under soningen er de bekymret for jobbmuligheter når de slipper ut. Etter løslatelse opplever de å bli stigmatisert, noe som fremstår som en hindring for å få seg jobb. Tidligere innsatte har derimot ikke opplysningsplikt overfor arbeidsgiver om at de har sittet inne, med mindre jobben krever politiattest. Dermed er det ikke sikkert at arbeidsgivere avviser dem fordi de har sonet, men fordi de mangler arbeidserfaring eller andre grunner urelatert til fengselsstraffen. Likevel uttrykte innsatte at de ikke får seg jobb på grunn av at de har sonet. Det kan dermed tyde på at utfordringen med å få seg jobb heller skyldes en selvstigmatisering, og ikke en stigmatisering fra arbeidsgiver. Selvstigmatiseringen fører til en selvoppfyllende profeti, der den innsatte innfrir de forventningene han tror at andre har til han, ved å begå nye lovbrudd og havne tilbake i fengsel. Det kan også føre til at innsatte gir opp å la seg rehabiliteres, og tilskriver all motgangen de får i samfunnet til stigmatisering av sin kriminelle fortid.

I tillegg til utfordringene med å skaffe seg jobb løslates mange uten nok penger til å klare seg. Valgene en tar etter løslatelse er da ikke kun bestemt av hva de ønsker å gjøre, men er basert på og begrenset av mangelen på ressurser (Friedman & Hechter, 1988: s. 202). I tråd med rasjonell valgteori er det, i tillegg til en vurdering av nytte og kostnad, institusjonelle begrensninger som legger føringer på hvilke valg den løslatte tar. Om kostnaden for å leve

med begrensede økonomiske midler oppfattes som for stor, vil den løslatte være tilbøyelig til å begå nye lovbrudd for å skaffe seg de midlene han trenger. Økonomisk stabilitet er derfor en avgjørende faktor for hvorvidt en person vil falle tilbake etter å ha sonet. Det tar bort de ytre begrensningene, og den løslatte får i større grad muligheten til å velge mellom kriminalitet og lovlydighet.

5.1. Begrensninger i data

Det er tre potensielle begrensninger i datagrunnlaget. Den første er at man ikke kan være sikker på at det de innsatte forteller er sant, eller at de forteller hele sannheten. Temaene som snakkes om er sensitive, og situasjonen de befinner seg i kan være anstrengende. Ettersom de vet at det de sier blir sendt på riksdekkende TV, vil de kanskje utelate noen opplysninger, og forsøke å fremstå best mulig. Dette kan være en ulempe i forhold til en intervjustudie, der informanten kan snakke i trygge og lukkede omgivelser. Jeg har likevel tatt utgangspunkt i utsagnene i dokumentarene uten å spekulere i hvorvidt det som blir sagt er sant eller ikke.

Det andre er at kun et fåtall av de innsatte og ansatte blir intervjuet i dokumentarene, og man får derfor ikke et fullkomment bilde av hvordan det er å både leve og jobbe i et fengsel. Innsatte med alvorlige psykiske lidelser og personlighetforstyrrelser, samt ikke-norskspråklige er eksempel på grupper som ikke blir representert i dokumentarene, men som representerer en stor andel av innsatte i norske fengsler.

Det tredje er at de tre dokumentarene er produsert og publisert av NRK. NRK er statlig eid og skal derfor være en politisk nøytral mediekanal. Dokumentarene har likevel en noe liberal vinkling på kriminalomsorg, med tanke på fokus på rehabilitering og gode soningsvilkår. Men ettersom mesteparten av det som blir sagt i dokumentarene er personlige uttalelser fra innsatte og ansatte anser jeg ikke det som problematisk for funnene mine.

5.2. Videre forskning

Det trengs mer empirisk forskning på tilbakefall til fengsel. For videre forskning kan det være interessant å undersøke temaet fra arbeidsgiveres side, og hvorvidt de er villige til å ansette mennesker med en eller flere fengselsdommer bak seg. I tillegg kunne et kjønnsperspektiv vært interessant for å se om de samme faktorene gjelder for kvinner, eller om det finnes kjønnede forskjeller.

6. Litteraturliste

- Andel, S., Chaudoir, S. R., Earnshaw, V. A. (2013). "Discreditet" Versus "Discreditable": Understanding How Shared and Unique Stigma Mechanisms Affect Psychological and Physical Health Disparities. *Basic Applied Social Psychology*. Doi: 10.1080/01973533.2012.746612. Hentet fra <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3666955/>
- Andersen, S. N. & Skardhamar, T. (2013). Å måle gjentatt kriminalitet – hvem, hva og når? *Samfunnsspeilet*, 27(3), 24-28. Hentet fra https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/121976?_ts=1410738b960
- Baldursson, E. S., Graunbøl, H. M., Gudmundsdottir, H., Kielstrup, B., Krantz, L., Kristoffersen, R., Linstén, K., Muiluvuori, M. L., Tyni, S. (2010). *Retur: en nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalforsorgen* (Rapportnummer?). Hentet fra <http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2016/11/Retur-om-recidiv-i-kriminalforsorgen.pdf>
- Bronebakk, K. B. (2012). Frihet og fordommer. I Olsen, S. (Red.), *Virker straff?* (s. 173-193). Oslo: Scandinavian academic press.
- Friedman, D. & Hechter, M. (1988). The Contribution of Rational Choice Theory to Macrosociological Research. *Sociological Theory*, Vol. 6, No. 2., s. 201-218. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/pdf/202116.pdf>
- Husøy, S. & Præsttun, C. (2012, 11. april). Skrytetall skjuler stort tilbakefall. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/norge/norge-er-ikke-bedre-pa-tilbakefall-1.8055256>
- Kriminalomsorgen, (u.å.). Tilbake til samfunnet. Hentet 11. mai fra <https://www.kriminalomsorgen.no/tilbake-til-samfunnet.280288.no.html>
- Mahar, C. & Wilkes, C. (2006). Pierre Bourdieu (1930-2002). I Simons, J. (Red.), *Contemporary Critical Theorists: From Lacan to Said* (s. 218-233). Edinburgh:

Edinburgh University Press. doi:10.3366/j.ctvxcr8.18. Hentet fra https://www.jstor.org/stable/pdf/10.3366/j.ctvxcr8.18.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_SYC-5152%252Fcontrol&refreqid=excelsior%3A2fb74f76859635a612edf2263f990313

NRK. (2012a, 11. april). *Status Norge: bak murene*. Hentet fra <https://tv.nrk.no/serie/status-norge/sesong/2/episode/1>

NRK. (2012b, 18. april). *Status Norge: bak murene*. Hentet fra <https://tv.nrk.no/serie/status-norge/sesong/2/episode/2/avspiller>

NRK. (2016, 27. september). *Helene sjekker inn: fengsel*. Hentet fra <https://tv.nrk.no/serie/helene-sjekker-inn/2016/MDHP12007416/avspiller>

Power, E. M. (1999) An Introduction to Pierre Bourdieu's Key Theoretical Concepts. *Journal for the Study of Food and Society*, 3:1, (s. 48-52), DOI: 10.2752/152897999786690753. Hentet fra <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.2752/152897999786690753?needAccess=true>

NOU 2020: 4. (2020). *Straffelovrådets utredning nr. 1 – Kriminalisering av deltakelse i og rekruttering til kriminelle grupper*. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-4/id2693247/?ch=8>

Ritzer, G. (2008). *Modern Sociological Theory* (7. utgave). Boston: Mcgraw-Hill.

Schiefloe, P. M. (2011). *Mennesker og samfunn. Innføring i sosiologisk forståelse*. (2. utgave). Bergen: Fagbokforlaget.

Tjora, A. (2010). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (1. utgave). Oslo: Gyldendal Akademisk.

Tjora, A. (2019). *Viten skapt. Kvalitativ analyse og teoriutvikling*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

